

Glavni urednik
Zoran Hamović

Uređivački odbor
Mr Vojislava Bugarski
Mr Aleksandar Dimitrijević (*urednik*)
Mr Nataša Hanak
Mr Zorana Jolić
Prof. dr Aleksandar Kostić
Prof. dr Dragan Popadić
Milan Stanojković

Likovni urednik
Svetlana Volic

© Clio, 2008. Sva prava za izdanje na srpskom jeziku zadržana.
Ova publikacija, u celini ili delovima, ne sme se umnožavati, prešampavati, pohranjivati u memoriju kompjutera ili na bilo koji način prenositi – elektronski, mehanički, fotokopiranjem, snimanjem ili na drugi način – niti može na bilo koji način ili bilo kojim sredstvima biti distribuirana bez odobrenja izdavača.

Naslov originala

Stephen A. Mitchell

Can Love Last?

The Fate of Romance over Time

© 2002 by the Estate of Stephen A. Mitchell

Stiven Mičel

MOŽE LI LJUBAV DA TRAJE?

Kako se zaljubljenost menja s vremenom

preveo s engleskog: Đorđe Trajković

ZA

Margaret, Kejtlin i Samantu

SADRŽAJ

<i>Margaret Blek</i>	
Uvod u srpski prevod knjige <i>Može li ljubav da traje?</i>	9
Zahvalnice	11
<i>Margaret Blek</i>	
Predgovor	13
Uvod	21
1. Sigurnost i avantura	29
2. Čudni zaokreti u seksualnosti.	54
3. Idealizacija, fantazija i iluzije	87
4. Agresija i rizik želje.	110
5. Krivica i samosažaljenje	134
6. Kontrola i posvećenost u romantičnoj ljubavi	159
<i>Kaja Damnjanović</i>	
Može li ljubav da prestane	185
Indeks	191

UZ SRPSKI PREVOD KNJIGE MOŽE LI LJUBAV DA TRAJE?

Kada je Aleksandar Dimitrijević zatražio dopuštenje da knjiga *Može li ljubav da traje?* bude prevedena na srpski jezik, bila sam duboko dirnuta.

Može li ljubav da traje? posthumno je objavljena u godini nakon Stivenove prerane smrti, tako da on nije mogao da uživa u uspehu svog napora, otelotvorenog u ovoj knjizi, da razmišljanja koja proizlaze iz psihoanalize učini dostupnim široj čitalačkoj publici. On bi bio oduševljen ovim prevodom!

Za razliku od drugih Stivenovih knjiga, a među njima su *Relationality: From Attachment to Intersubjectivity*, *Freud and Beyond: a History of Modern Psychoanalytic Thought* i *Hope and Dread in Psychoanalysis*, koje su veoma čitane u profesionalnim krugovima, *Može li ljubav da traje?* ne koristi se kao opšti priručnik u obuci terapeuta. Uglavnom je korišćena „za ličnu upotrebu“, birana kao poklon dragom prijatelju ili pretvorena u značajan izvor izazova i inspiracije parovima čija je veza u krizi. Žena koju nikad nisam srela pisala mi je o svojoj nameri da jedan primerak ove knjige pokloni svojoj kćerki koja je polazila na koledž, kao poslednji delić inspiracije i usmerenja u trenutku napuštanja doma. Drugi pišu da im koristi kao pokretač za lične i važne razgovore u svojim diskusionim grupama.

Ova knjiga oslikava prefinjenost Stivenovog uma: širinu njegovog znanja, duboku inteligenciju i izuzetne predavačke veštine. Čitaoci će otkriti da njegovi komentari manje služe kao zaključci, a češće kao početna tačka za proširivanje istraživanja pitanja intimnosti, poverenja, idealizacije, bliskosti, seksualne privlačnosti i vitalnosti veze s onima koje smatramo bliskima. Ovo su oblasti interesovanja koje, i pored mnogih razlika, ujedinjuju ljudske zajednice, bez obzira na sve granice.

Nadam se da će srpski čitaoci uživati u knjizi!

Margaret Blek

ZAHVALNICE

Ova knjiga predstavlja vrhunac mojih razmišljanja o problemima intimnosti, uzbuđenja i emocionalne dubine koji s vremenom nastaju u ljubavnim odnosima. Svoj stav prema ovom složenom pitanju stvarao sam postepeno, na osnovu svog kliničkog rada i pisanja, kao i uvida stečenog u okviru značajnih odnosa koji su bili deo mog profesionalnog i ličnog iskustva.

Veoma mnogo dugujem svojim pacijentima. U okviru naših zajedničkih nastojanja da shvatimo i koristimo životne boli i zadovoljstva smatram da sam imao privilegiju da budem pozvan da učestvujem u ličnim traganjima mnogih izuzetnih, talentovanih, mudrih i hrabrih pojedinaca. Od njih sam veoma mnogo naučio o ljudskim vezama, ali i o smislu života. Dužnik sam i prema svojim studentima, psihoanalitičarima pripravnicima i učesnicima mojih redovnih predavanja, koji su – tokom višegodišnjeg zajedničkog rada – iznosili svoje probleme i doprinosili stvaranju dobrog ambijenta, prihvtali moje stavove i postavljali mi izazove, i omogućavali mi da dolazim do sopstvenih ideja i da ih proveravam. Predstavljalo mi je pravo uživanje da ih posmatram kako uče da kritički razmišljaju, kako formiraju sopstvene stavove i počinju da bivaju svesni svojih mogućnosti kao kliničara i teoretičara. Mnogo prijatnih trenutaka smo proveli zajedno.

Želeo bih da se zahvalim i grupi kolega s kojima sam blisko sarađivao u nastojanjima da dalje razvijamo i preciznije definišemo relaciju psihoanalizu, među kojima su Nil Altman, Lu Aron, Toni Bas, Džesika Bendžamin, Margaret Blek, Filip Bromberg, Džodi Dejvis, Mjurijel Dimen, Meni Gent, Adrijen Haris i Spiros Orfanos. Njihovo prijateljstvo i saradnja su mi, kako profesionalno tako i lično, veoma mnogo značili. Moja želja da napišem ovu knjigu nastala je delom i zahvaljujući zajedničkom stavu da psihoanaliza ne bi trebalo da uliva strah i da predstavlja nešto

što nam je strano, već da nas lično angažuje, da nam uliva snagu i da nam bude dostupna. Nadamo se da ćemo to u većoj meri postići osnivanjem Međunarodnog udruženja za relacionu psihoanalizu i psihoterapiju (The International Association of Relational Psychoanalysis and Psychotherapy – IARPP).

Moju posebnu zahvalnost zaslužuju Lu Aron, Toni Bas, Margaret Blek, Džodi Dejvis, Sali Donaldson i Lora Gerindžer, koji su čitali više pripremnih verzija ove knjige i davali detaljne primedbe. Zahvaljujem se i prijateljima i kolegama van SAD-a u Institutu za savremenu psihoanalizu u Tel Avivu, Centru za na vezama zasnovanu psihoanalitičku psihoterapiju u Londonu, Institutu H. S. Sullivan u Firenci, kao i kolegama u Lisabonu u Portugalu koji su me pozvali da im održim predavanje i da ih upoznam s početnim materijalom iz kojeg je, na kraju, nastala ova knjiga. Veliku zahvalnost dugujem Rut Stajm. Naše rasprave, javne i u okviru prijateljskog dijaloga, o uslovima koji su neophodni za zaljubljenost bile su kako stimulatívne tako i korisne za što jasnije formulisanje mojih ličnih stavova.

Zahvaljujem se i Kim Vitterspun, mom agentu, koja je mudrim savetima i trudom omogućila objavljivanje ove knjige.

Konačno, želim da se zahvalim mojoj urednici, Mariji Gvarnaskeli, čije oduševljenje za ovu knjigu i podrška, čak i u najtežim okolnostima, nikada nisu bili pokolebani. Njena posvećenost bila je odlučujuća za objavljivanje knjige *Može li ljubav da traje?*

PREDGOVOR

Naš svet je pun sjajnih mislilaca. Svakodnevno dobijamo obilje čudesnih informacija: podatke o svojoj navodnoj sposobnosti da veštački stvaramo ljudsku inteligenciju, složenim pitanjima genetike, sve većoj verovatnoći stvaranja za život sposobnog kloniranog ljudskog bića. No, ona pitanja koja se najneposrednije tiču našeg svakodnevnog iskustva ostaju i dalje, na neki način, nejasna, tajanstvena, pojmovno obrazložena, ali iskustveno nerazrešena i nedovoljno razjašnjena. Imamo samo jedan život. Želimo da on bude ispunjen, da ima smisao. Želimo da doprinosi održavanju ljubavi i strasti. Mnogi među nama čeznu za strašću koja će nastati i trajati u okviru veze s jednom konkretnom značajnom osobom. Pitanja koja se nameću nije teško formulisati: šta nam omogućuje da osećamo da su naši intimni odnosi istovremeno strasni i ispunjeni smislom? Da li takva smislom ispunjena strast može da traje? Kako može da opstaje, ako se imaju u vidu problemi kojima je izložemo – način života koji nam ostavlja malo vremena za nas same, svakodnevica koja ne nudi ništa novo, odgajanje dece, starenje?

Čini se da u tom pogledu naši najveći mislioci ne mogu da nam budu od velike pomoći. I pored genijalnosti i zapanjujuće produktivnosti, zahvaljujući kojima je postao osnivač psihoanalize, Frojd nam ovde nije od naročite koristi, a svakako ne unosi optimizam. Njegova koncepcija ljudske psihologije govori o različitom poreklu seksualne strasti i trajne ljubavi, da je jedna primitivna, a druga civilizovana, te da su one u odnosu obrnute proporcionalnosti. Za strastveni seksualni odnos s partnerom ne bi se moglo reći da uključuje nežnost i poštovanje, i obrnuto. Kao da nas je psihoanaliza, koja s ponosom tvrdi da omogućuje najdublje razumevanje emocionalnog života, dovela u pojmovni ćorsokak. Od vremena kada je Frojd živeo i radio prošle su decenije, a u oblasti koja je za sve nas tako značajna ima zapanjujuće malo novog.

Nakon što sam gotovo trideset godina živela sa Stivenom, s njim radila i odgajala decu, mogu da kažem da je ono što mi se kod njega uvek sviđalo bio njegov ekumenski pristup idejama. Njegovom umu je izuzetno odgovarao savremeni postmodernistički intelektualni ambijent i on je s radošću stvarao i razlagao, sjedinjavao i na nov način spajao ideje do kojih je dolazio sveobuhvatnim praćenjem literature i kliničkim radom.

Posedovao je izuzetno intelektualno poštenje i, bez obzira na oblast, očaravao ga je dobar način razmišljanja. Obožavao je ideje, da ih istražuje, otkriva njihove domete, sagleda kako izdržavaju stalne provere i, iznad svega, da ih podeli s drugima. Mišljenju drugih iskazivao je poštovanje koje je njihove ideje činilo velikodušnim darovima za koje im je on bio duboko zahvalan. Odlazak u knjižaru s njim bio je kao da posmatrate dete u prodavnici slatkiša. Svaki put smo iz nje izlazili s kesama punim filozofskih tekstova, poezije, novoobjavljenih romana, nepoznatih publikacija o fizici koje bi privukle njegovu pažnju, knjiga o ljudskom umu, veštačkoj inteligenciji, budizmu i, ponekad, o psihoanalizi. U našem zajedničkom životu bilo je prisutno jedno prećutno takmičenje: hoće li slike koje sam ja kupila biti uramljene i obešene na zid pre nego što bi on zatražio da taj deo zida bude iskorišćen za dodatne police za knjige? Dok je radio fizičke vežbe, slušao bi s traka kurseve o istoriji muzike. Obožavao je lepo predstavljanje ideja i, kada bi naišao na neku izuzetno sročenu rečenicu ili način predstavljanja koji navodi na razmišljanje, svima bi nam ih naglas čitao.

Od porodice u kojoj je odrastao Stiven je nasledio zdrav prezir prema autoritarnim institucijama i ubrzo je postalo jasno da njegov način razmišljanja nije moguće ograničiti na uska psihoanalitička načela, bez obzira na to koliko su za one koji su se tom naučnom oblašću profesionalno bavili izazovi koje je on postavljao bili neprijatni i problematični. Još na početku svoje karijere, neposredno po završetku psihoanalitičke edukacije, pripadao je prvim autorima koji su se u toj tradiciji otvoreno i efikasno suprotstavljali tada čvrsto uvreženom verovanju da je homoseksualnost u osnovi bolest, što je, na kraju, dovelo do njenog izostavljanja iz zvanične psihijatrijske klasifikacije bolesti.

Stiven bi, takoreći, projurio kroz mnoštvo dela iz oblasti psihoanalize, koja su, u to vreme, bila oštro podeljena na međusobno konkurentne teorijske tradicije i bila pod jakim uticajem klasičnog frejdrov-

skog pristupa koji je alternativne stavove proglašavao „neanalitičkim“ i, stoga, marginalnim. U nastojanjima da podstakne kreativniji način razmišljanja u toj oblasti pokrenuo je sopstveni časopis pod nazivom „Psihoanalitički dijalozi“ i koristio za to vreme revolucionarno nov način objavljivanja potisnutih neklasičnih stavova u okviru psihoanalize, organizujući značajne rasprave među psihoanalitičarima različitih teorijskih ubеđenja, sa ciljem da klinički pristupi i teorijske formulacije budu razmatrani uporedno i svestranije. Organizovao je konferencije i na njih je pozivao predstavnike različitih akademskih disciplina da razmotre neki zajednički problem iz oblasti ljudskog iskustva.

Detaljno se upoznavši s podelama i kontroverzama u okviru psihoanalize, Stiven se zainteresovao za ono što je smatrao relativno zanemarenim, ali, po mogućnostima, veoma perspektivnim zajedničkim elementima međusobno prividno suprotstavljenih stavova. S kolegama sličnog opredeljenja počeo je da radi na promeni definicije psihoanalize, tako da ona ne bi više bila usredsređena na tumačenje seksualnih i agresivnih poriva i na otklanjanje simptoma, već na pitanja kao što su kvalitet življenja, smisaonost ličnog iskustva, doživljaj sopstvenog selfa i povezanost s drugima. U kulturi u kojoj je psihoanalitički proces bio određivan znanjem i autoritetom psihoanalitičara, Stivenov klinički pristup, nazvan „relaciona psihoanaliza“, isticao je značaj saradnje, otvorenu uzajamnu angažovanost pacijenta i psihoanalitičara. Taj pristup je, kroz pitanja koja navode na razmišljanje, pre omogućavao pacijentu da učestvuje nego što je podrazumevao da privilegovano znanje daje analitičaru pravo na deklarativna tumačenja kojima se otkriva šta se u svesti pacijenta „stvarno dešava“.

U svom kliničkom radu Stiven je pokazivao interesovanje za brojna pitanja, a jedno od njih bilo je opšteprisutno: na koji način opstaje strast u ljudskim vezama? Ono je često bila glavna tema njegovih objavljenih kliničkih prikaza, kao i naših razgovora.

Oboje smo se veoma trudili da zaštitimo identitet svojih pacijenata i poverljiv karakter podataka o njima, ali smo nalazili zadovoljstvo u međusobnom pomaganju u razrešavanju kliničkih dilema i u razmeni novih saznanja, baveći se zbunjujućim, ali veoma zanimljivim problemima s kojima smo se u svom kliničkom radu susretali. Šta čini suštinu problema žene koja nikada nema osećanje „privlačnosti“ prema mu-

škarcima s kojima izlazi ili osobe koja ne može da oceni da li je u nekog zaista „zaljubljena“? Kako učiniti da ti ljudi krenu sa svoje mrtve tačke, da kroz terapijski proces dobiju podstrek i da dođu do istinskog rešenja svojih problema? Da li su česte prolazne veze bračnih i međusobno posvećenih partnera izraz slobodnijih seksualnih običaja – naše veće zainteresovanosti za raznovrsnost? Ili je takvo objašnjenje predstavljalo lako i udobno „rešenje“ za problem u ostvarivanju intimnijeg odnosa s partnerom? Da li postoji samo jedan „onaj pravi“? Može li onaj ko nije „pravi“ da to postane? Koliko truda treba uložiti u stvaranje odnosa? Šta sačinjava produktivna nastojanja na stvaranju jednog odnosa – naspram dosadnog prekomernog analiziranja kojim se izbegava prihvatanje činjenice da taj odnos suštinski nije održiv? Imajući u vidu da smo Stiven i ja veoma dugo bili zajedno i da nam je bilo veoma stalo do kvaliteta *sopstvenog* odnosa, imali smo osećanje bliskosti sa svojim pacijentima koji su tražili pomoć.

Stiven se u konkretne projekte nije nasumice upuštao – privlačile su ga značajne oblasti u kojima mu se postojeći način razmišljanja činio pogrešnim ili previše ograničavajućim. Bavio se problemima kao što su ustrojstvo profesionalnog bavljenja psihoanalizom, marginalizacija homoseksualaca, nepriznati glasovi u psihoanalizi, novo poimanje psihoanalize kao načina lečenja. Napisao je veliki broj knjiga i obilje članaka. A onda se poduhvatio nečeg zaista teškog! Odlučio je da se sistematičnije bavi osećanjima ljubavi i strasti u odnosima međusobne posvećenosti i da o tome piše. Želeo je da taj projekt utemelji na savremenijim i kreativnijim psihoanalitičkim razmišljanjima i da tako ljudima učini dostupnijim one psihoanalitičke pristupe koji su, u kulturi koja psihoanalizu automatski i bez razmišljanja poistovećuje s prevaziđenim freudovskim formulacijama, često zanemarivani. Stiven je, takođe, želeo da koristi stečena znanja iz oblasti van domena psihoanalize – filozofije, istorije, književnosti – kako bi ostvario svestraniji i plodniji pristup problemima kojima se bavio. Nadao se da će moći da doprinese ostvarivanju čvršćih veza između psihoanalize i šireg sveta ideja.

Došavši do zaključka da je psihoanaliza, nepotrebno i nekorisno, predugo bila posvećena detaljnom promišljanju problema, odlučio je da ovu knjigu nameni ne profesionalnim psihoanalitičarima već, jednostavno, „običnim ljudima“ – čitalačkoj publici šireg opšteg obrazovanja.

Šta takav čitalac može da očekuje od ove knjige? U okviru svojih privatnih studijskih grupa Stiven je tokom godina podučavao stotine studenata. Njegov pristup psihoanalitičkom podučavanju bio je nadaleko poznat: ljudi su se pridruživali njegovim studijskim grupama i u njima ostajali godinama, jer se tu uvek moglo čuti nešto novo, njegova predavanja se nikada nisu držala „partijske linije“. Ponekad bi mi se žalio na neku posebno razočaravajuću grupu u kojoj su studenti prema stavovima koji su se razlikovali od njihovih imali samo kritički odnos. Govorio mi je o svojim nastojanjima da probudi njihovu radoznalost, da ih zainteresuje za razmatranje složenog problema koji je autor nastojao da razreši, da ga posmatraju iz novog ugla ili da shvate da ideja koju je taj autor izlagao, kada se sagleda iz njegove perspektive, sadrži revolucionarnu novinu.

Jedan od njegovih studenata ovako se seća tog iskustva. „Slušajući Stivena u okviru naše studijske grupe često sam ga zamišljao kao tkača koji nekoj složenoj tkanini stalno dodaje boju i teksturu, koristeći svako vlakno, svaku nit misli.“ Stiven je svakako želeo da ga cene kao nezavisnog mislioca, ali nije mu bila namera da postigne da se njegovi studenti slažu s njegovim načinom razmišljanja – ono što *jeste* želeo to je da ih navede na razmišljanje.

Vama se, kao čitaocima knjige *Može li ljubav da traje*, nudi nešto slično. Neki njeni delovi su veoma zabavni, stil pisanja je na momente poetski, a priče o dilemama i nastojanjima lično prepoznatljive. Ova je knjiga pisana s namerom da navodi na razmišljanje. Pasivnom čitaocu koji očekuje prosvetljenje ona svoju poruku ne pruža na srebrnom tanjiru. Kao i u svom kliničkom radu, Stiven se u svom pisanju drži načela da se najsnažniji uticaj ostvaruje kada se čitalac navede da se lično aktivno angažuje. On vas, u suštini, poziva da razmišljate zajedno s njim, da pokušavate da nađete rešenje za paradoksalnost ljudskog doživljavanja strasne veze, da, dok čitate kliničke opise problema održavanja ljubavi u okviru odnosa međusobne obavezanosti, zastanete i preispitate sopstvene misli i iskustva. Stiven vas poziva na saradnju i, na taj način, uvažava vašu inteligenciju i podržava vas u nastojanjima da u većoj meri upravljate sopstvenim životom.

Prema mom mišljenju, najznačajnije je to što ova knjiga može lično da vas duboko dirne. Ako istrajete u čitanju, možete se naći u situaciji da

otkrijete zabita mesta sopstvenog iskustva i ličnih odnosa – nepoznate oblasti o kojima možda nikada niste detaljnije razmišljali. To može da vas zainteresuje, ponekad čak i zbuni, kao da se nešto u vama otvorilo, poput vrata prostorije za čije postojanje niste ni znali.

Može li ljubav da traje? To za Stivena nije retoričko pitanje. On svima nama upućuje poziv da mu se pridružimo u novom načinu razmišljanja o nekim od najdubljih i najznačajnijih vidova ljudskog iskustva u ljubavnim odnosima i svakom od nas omogućuje da za njih nađe sopstveni odgovor.

*Margaret Blek,
klinička socijalna radnica
jun 2001.*